

Olsztyn, 15 maja 2018 r.

Prof. zw. dr hab. Zbigniew Chojnowski
Zakład Literatury Współczesnej i Teorii Literatury
Instytut Polonistyki i Logopedii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

RECENZJA
dorobku naukowego dr. Grzegorza Czerwińskiego
w związku z postępowaniem o nadanie stopnia naukowego
doktora habilitowanego nauk humanistycznych,
dyscyplina: literaturoznawstwo

Naukowa dociekliwość dr. Grzegorza Czerwińskiego skupia się na obszarach literatury dotychczas słabo zbadanych. Habilitant dysponuje wielostronnym przygotowaniem do podejmowania wielopłaszczyznowej i wieloaspektowej refleksji nad zjawiskami literackimi. Polilingwistyczne umiejętności i bogate doświadczenia inter- i transkulturowe Czerwińskiego czynią z niego badacza o wyjątkowym profilu. Jest on bowiem nie tylko znawcą literatury polskiej (w tym literatur regionalnych), rosyjskiej, białoruskiej, ukraińskiej, lemkowskijskiej, żydowskiej, lecz również kulturowego zróżnicowania Europy Wschodniej. Co więcej, twórczość literacką postrzega zarówno jako zjawisko immanentne, jak i uruchamiające wiele kontekstów, wymagających uwzględnienia procesów (antagonizmów, interesów, kolorytów) etnicznych, politycznych, historycznych, religijnych, geograficznych i innych.

Wysoko oceniam stojącą na wysokim poziomie u Habilitanta umiejętność ujmowania tekstów i losów twórców w perspektywie rozmaitych komplikacji, wynikających z „długiego trwania”. Dr Czerwiński, wychodząc od fascynacji prozą Włodzimierza Odojewskiego, którą zajął się w rozprawie doktorskiej, wizjami „stepu romantycznego”, literacką imagologią, „Czarnym Romantyzmem”, semiotyką, zainteresował się tożsamością i dyfuzją kultur i etnosów ze szczególnym uwzględnieniem świata muzułmańskiego i chrześcijańskiego. Ten sporadycznie i częściowo podejmowany w polskim literaturoznawstwie obszar znalazł w osobie dr. Grzegorza Czerwińskiego wnikliwego, sumiennego i wytrwałego badacza.

Habilitant doskonalił swój warsztat, dokonując pracochłonnych archiwalnych kwerend i realizując z pożądanym skutkiem żmudne zadania bibliograficzne i edytorskie. Szacunek do rzetelnie wyszukanej i sprawdzonej faktografii jest w dobie współczesnej Jego trudną do przecenienia zaletą. Jako historyk literatury z powodzeniem wciela się w biografa, historyka kultury, religioznawcę, etnografa/antropologa itd. oraz redaktora naukowego (zob. *Żeromski. Piękno i wolność. Studia*, idea i układ tomu: Jarosław Ławski, redakcja naukowa: Anna Janicka, Iwona E. Rusek, Grzegorz Czerwiński, Białystok – Rapperswil 2015; *Estetyczne aspekty literatury polskich, białoruskich i litewskich Tatarów (od XVI do XXI w.) / Aesthetic Aspects of the Literature of Polish, Belarusian and Lithuanian Tatars (from the 16th to the 21st Century) / Эстетические аспекты литературы польских, белорусских и литовских татар (XVI–XXI вв.)*, ed. by Grzegorz Czerwiński, Artur Konopacki, Białystok 2015; *Wschód muzułmański w literaturze polskiej. Idee i obrazy*, red. nauk. Grzegorz Czerwiński, Artur Konopacki, Białystok 2016; *Żydzi wschodniej Polski*, seria 4: *Uczeni żydowscy*, red. nauk. Grzegorz Czerwiński, Jarosław Ławski, Białystok 2016; *Wschód muzułmański w ujęciu interdyscyplinarnym. Ludzie – teksty – historia*, red. nauk. Grzegorz Czerwiński, Artur Konopacki, Białystok 2017). Te liczne monografie wieloautorskie powstały w ciągu kilka lat, co daje wyobrażenie tyleż o intensywności prowadzonej działalności, ile o umiejętności pracy w zespole. Habilitant jednak w latach 2010–2011 był najpierw wykonawcą w międzynarodowym grantie badawczym (nr 3G004608, UGent B/08969/03) „Saints Becoming Magicians. Orthodox Saints in East Slavic Popular Magic” (Fonds Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen w Belgii), kierowanym przez prof. dr. Alekseia Yudina i prof. dr Jeannine Vereecken, i dał się poznać jako – związany z Katedrą Sławistyki i Studiów nad Europą Wschodnią Uniwersytetu w Gandawie – Autor artykułów hasłowych w słowniku folkloru wschodniosłowiańskiego.

Na uwagę zasługuje Jego udział, już w ramach Katedry Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, w okresie 2013–2016 w realizacji projektu o nazwie „Kontynuacja krytycznych edycji wybitnych, zapomnianych dzieł XIX-wiecznej polskiej literatury romantycznej w

Naukowej Serii Wydawniczej «Czarny Romantyzm» w X tomach” (grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, nr 11H 12 0399 81), kierowanym przez dr hab. Halinę Krukowską, prof. em. UwB. Rezultatem w tym wypadku jest warsztatowo nienaganny, biograficzno-bibliograficzny i erudycyjny wstęp oraz opracowanie tekstu w tomie: Wacław Szymanowski, *Michał Sędziwój. (Dramaty)* (Białystok 2015).

Interdyscyplinarne poszukiwania pozwoliły rozwijać się Doktorowi jako komparatyście w praktycznym i nowoczesnym znaczeniu. Habilitant, mimo wchodzenia na pola różnych dyscyplin nauk humanistycznych, nigdy nie traci z oczu literatury (piśmiennictwa) jako właściwego przedmiotu swoich badań. Co więcej, nie ulega metodologicznym modom, pokusie nadmiernego teoretyzowania czy ideologizacji uzyskanych wyników.

Jednakowoż bezpośrednio na główną część dorobku habilitacyjnego Czerwińskiego wpłynął zrealizowany przez niego w latach 2013–2016 projekt badawczy „Literatura polsko-tatarska po 1918 roku” (Narodowe Centrum Nauki, nr DEC-2012/07/B/HS2/00292).

Ta zdawkowo określona droga Habilitanta doprowadziła go do napisania jedynej w swoim rodzaju monografii pt. „*Jam z rodu Nomadów*”. *Literatura polsko-tatarska po 1918 roku* (Białystok 2017). Godna podziwu jest konsekwencja i systematyczność badawcza Autora. W ciągu kilku lat dr Czerwiński sporządził nie tylko zestawienie bibliograficzne *Literatura polsko-tatarska po 1918 roku* (2013), ale opracował i wydał trzy kluczowe edycje krytyczne tekstów literackich polskich Tatarów: *Sprawozdania z podróży muftiego Jakuba Szynkiewicza. Źródła. Omówienie. Interpretacja* (Białystok 2013), Stanisława Kryczyńskiego *Wspomnienia. Utwory poetyckie. Eseje* (Białystok 2014), *Podróże do serca islamu. Antologia międzywojennego reportażu polskich Tatarów* (Białystok 2014).

Habilitant w pewnym sensie powołał do zaistnienia w panoramicznej (przekrojowej i porządkującej, opartej ściśle na pracowicie wydobytych źródłach) refleksji „literaturę polsko-tatarską”. Jako pionier całościującego jej ujęcia dostrzegł, sformułował i rozwiązał problemy, związane z przedmiotem badań. Zastosował odpowiednią chronologię, periodyzację i terminologię. Twórczo i nie bez dozy krytycyzmu podjął metodologiczny projekt Kwiryny Ziemy, nazwany przez nią „komparatystyką wewnętrzną”, która otwiera badania literaturoznawcze

na wszelkie utwory polskojęzyczne lub usytuowane w obrębie oddziaływania polszczyzny. Postawił fundamentalne pytanie: „Czy jednak współczesna literatura polsko-tatarska jest jedną z literatur mniejszościowych, czy raczej mamy w tym wypadku do czynienia z literaturą polską o tematyce etnicznej?” (s. 59). A następnie przenikliwie zauważył, że gdy świadomość narodowa żyjących w Polsce Słowian wschodnich kształtuje się w opozycji do polskości, polscy Tatarzy „postrzegają siebie jako Polaków wyznania muzułmańskiego” (s. 60). Podstawą tej odmienności jest to, że posługiwali się oni od pokoleń Koranem przełożonym na język polski, zachowywali lojalność wobec Rzeczypospolitej, podlegali przemożnym wpływom kultury i literatury polskiej:

Wszyscy najwybitniejsi twórcy tatarscy debiutowali pod wpływem określonych stylów i nurtów literatury polskiej. Jakub Szynkiewicz czerpał z dokonań międzywojennego polskiego podróżopisarstwa (książki Ferdynanda Goetla, Aleksandra Janty-Pończyńskiego, Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego). Stanisław Kryczyński inspirował się młodopolskim ekspresjonizmem, dokonaniem Drugiej Awangardy oraz eseistyką Stanisława Brzozowskiego. Selim Chazbijewicz prowadził poetycki dialog z Józefem Czechowiczem i Tadeuszem Micińskim, a poezja Musy Czachorowskiego wyrosła z zainteresowań twórczością Stanisława Koraba-Brzozowskiego i Tadeusza Różewicza. Dopiero w drugiej kolejności zaczęły pojawiać się u twórców tatarskich inspiracje orientalne i tylko w przypadku Chazbijewicza klasyka literatury muzułmańskiej odegrała zasadniczą rolę w procesie kształtowania się jego estetyki twórczej.

Jednocześnie literatura polsko-tatarska jest skarbnicą archetypów turkijsko-muzułmańskich. O ile zatem geneza i rozwój nowoczesnej twórczości Tatarów związane są ściśle z rozwojem literatury polskiej, o tyle wyobraźnia symboliczna przedstawicieli tej społeczności ma swoje źródła w kulturze islamu. I w tym ostatnim sensie można mówić o twórczości tatarskiej jako polskojęzycznej literaturze muzułmańskiej. Relacja literatury polsko-tatarskiej i

literatury polskiej znów się więc komplikuje. Nie będąc jedną z typowych literatur mniejszościowych, twórczość Tatarów wykracza także poza ramy literatury polskiej, tworząc osobliwą literaturę polsko-turkijską” (s. 61-62).

Z wyłaniającego się tu czegoś na kształt klinczu (jak się okazuje, pozornego) Autor wychodzi nie za pomocą post-kolonialnych podpowiedzi spod znaku Edwarda Saïda, lecz zgłasza propozycję samodzielną. Kategorię etniczności traktuje „nie jako element dyskursu mniejszościowego, lecz jako pomost między historią literatury a problematyką tożsamości”. Toteż dr Czerwiński, „nie pomijając społecznych i kulturowych aspektów literatury polsko-tatarskiej”, rozważa aspekty estetyczno-ideowe dzieł, związki twórczości Tatarów z jednej strony z tradycją literatury polskiej, a z drugiej – ogólnomuzułmańskiej (s. 64-65). Wynikająca z podporządkowania, przemocy symbolicznej, post-zależności kategoria opresyjności w wywodzie Autora staje się nieprzydatna, naukowo jałowa, ustępuje wobec nietraumatyzujących konsekwencji współistnienia polskich Tatarów w rzeczywistości kultury i państwa polskiego, które nie prowadziły do przymusu wyparcia się przez nich własnej, budowanej przez stulecia tożsamości.

Wyeksponować trzeba to, że przyjęta przez Habilitanta metoda jest nie tylko trafna, ale i badawczo efektywna. Pozwala odkrywać i śledzić złożoną specyfikę i problematykę literatury polsko-tatarskiej, w której ujawniła się predylekcja do poezji, reportażu i eseistyki, a niechęć do uprawiania prozy powieściowej, dramaturgii czy w ogóle kreacji fikcyjnych (przyczyny tego stanu rzeczy tkwią również, oczywiście, w uwarunkowaniach pozaliterackich).

W kolejnych rozdziałach odczytywane są polsko-muzułmańskie sploty semantyczne, symboliczne, archetypiczne, pozwalające wyodrębnić cechy indywidualne światów zapisanych w utworach (i losach) poetów (Stanisława Kryczyńskiego, Selima Chazbijewicza, Musy Czachorowskiego, Anny Kajtochowej), reportażystów-sprawozdawców (Jakuba Szynekiewicza, Leona Kryczyńskiego, Alego Woronowicza, Edige Szynekiewicza), eseistów (Stanisława Kryczyńskiego, Leona i Olgierda Kryczyńskich). Te obszary piśmiennictwa, które nie są reprezentowane przez autorów naznaczonych przynajmniej pewnymi

symptomami wybitności czy jakiejś wyjątkowości, Habilitant uwzględnia jako zjawisko socjologiczno-literackie, kontekstowe, uzupełniające wiedzę o kulturze literackiej polskich Tatarów. Np. odkrywa prawidłowość w polsko-tatarskiej literaturze dokumentu osobistego polegającą na tym, że nie uobecnia się w niej „strategia wyznania” (takie spostrzeżenia, jak to, domagają się przyszłych analiz z pogranicza psychologii i etnologii). Gdy Autor po raz kolejny daje przykład przydatności genologii w perspektywie komparatystycznej (transkulturowej?), stwierdza, że „w literaturze polsko-tatarskiej spośród orientalnych form poetyckich spotyka się właściwie wyłącznie rubajaty” (s. 405-416).

Komparatystyczne kręgi rozszerzają się w rozdziałach ostatnich o charakterze rekonesansowo-postulatywnym: *Przestrzeń w literaturze Tatarów polskich i Tatarów kazańskich* i *Wschodnioeuropejska literatura tatarska* (w tej części można mówić raczej o „komparatystyce zewnętrznej”). Postulaty dr. Czerwińskiego, zgłaszane tu i jeszcze w kilku innych miejscach rozprawy, dotyczą przyszłych kierunków i etapów poszukiwań materiałowych, faktograficznych, metodologicznych (lista pisarzy polsko-tatarskich i ich utworów zapewne będzie się wydłużać). Postulatywność Autora i panowanie przez Niego nad podjętą problematyką są przejawami dojrzałości i silnej woli badawczej.

Ogrom wykonanych prac nad monografią nie wyłączył Habilitanta z innych pól aktywności naukowej, organizacyjnej, badawczej, wydawniczej tudzież popularyzatorskiej. Uczestniczył on w realizacji projektów badawczych, swą wiedzę, kompetencje i umiejętności doskonalił w ośrodkach krajowych i zagranicznych. Publikacje w języku rosyjskim, francuskim, angielskim rysują szansę na stałą i perspektywiczną możliwość komunikowania osiągnięć polskiego literaturoznawstwa (a w tym studiów sławistyczno-orientalistycznych) poza Krajem.

Różne formy działalności jednakże nie oznaczają w wypadku dr. Czerwińskiego rozpraszania sił, środków i trwonienia czasu na przedsięwzięcia wątpliwe, doraźne, miałkie, lecz dowodzą, że jest On uczonym planującym i koncentrującym swe poszukiwania na ambitnych i określonych celach badawczych. Wierność wytyczonym kierunkom badań pokazuje pokaźny zestaw artykułów oczekujących na druk, a być może już ogłoszonych (*Rubajaty Dmytra Pawłyczki: gatunek orientalny na gruncie literatury ukraińskiej*, w: *Granice i*

pogranicza w perspektywie orientalistycznej, red. Adam Bednarczyk, Magdalena Kubarek, Maciej Szatkowski, Kraków 2017; *Literatura polsko-tatarska jako literatura polska. Rozważania z zakresu „komparatystyki wewnętrznej”*, w: [tom referatów VI Światowego Kongresu Polonistów „Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy”, Katowice; *Żakiewicz i Tatarzy: biografia – literatura – etniczność*, w: *W czasie zatrzymane*, tom 2: *Ze Zbigniewem Żakiewiczem – na Kresach i w bezkresie*, red. nauk. Katarzyna Wojan, Gdańsk 2017; *Między Moskwą a Odessą. Twórczość Kwartetu „I”*, w: *Odessa w literaturach słowiańskich. Studia*, seria 2, red. Jarosław Ławski, Natalia Maliutina, Białystok–Odessa 2017; *Ibn Battuta – średniowieczny mistrz reportażu i pierwszy arabski globtroter*, „Litteraria Copernicana” 2018; *Rubajat we współczesnej literaturze rosyjskiej. (Na przykładzie twórczości Andrieja Baginskiego)*, w: *Estetyczne modele literatury rosyjskiej*, seria 2: *Estetyka i światopogląd*, red. Weronika Biegluk-Leś, Ewa Pańkowska, Agnieszka Baczevska-Murdzek, Białystok 2018; „Białystok – Moskwa” *Estery Gessen. Wokół rosyjsko-żydowskiej literatury wspomnieniowej*, w: *Żydzi Wschodniej Polski*, seria VI: *Żydzi Europy Środkowej i Wschodniej. Żydzi białostoccy: od początków do 1939 roku. Kontekst środkowoeuropejski*, red. Jarosław Ławski, Białystok 2018; *Odessa i muzyka. Twórczość Kiry Muratowej*, w: *Odessa w literaturach słowiańskich. Studia*, seria 3, red. Jarosław Ławski, Natalia Maliutina, Białystok–Odessa 2018).

Habilitant ponadto pracuje m.in. w zespole, który przygotowuje naukową edycję krytyczną *Pism rozproszonych* Tadeusza Micińskiego w czterech tomach: eseje, liryka, publicystyka (grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, nr 1AH 15 0322 83).

Rezultaty osiągnięte i osiągnane przez dr. Grzegorza Czerwińskiego uczestniczą sukcesywnie w rozbijaniu wyobrażenia literatury i kultury polskiej jako całości zunifikowanej i zamkniętej, a precyzyjnie ujawniają jej wielorodność i otwartość. Dokonania te stawiają Go w rzędzie wybitnych literaturoznawców stosujących w swoich badaniach z jednej strony najlepsze tradycje postępowania filologicznego, a z drugiej przesłanki „komparatystyki wewnętrznej”, etnografii, antropologii kulturowej itd. Ta wszechstronność Habilitanta sprawia, że odkrywanie i penetrowanie utworów polskich Tatarów jako rezerwuaru form duchowości muzułmańskiej, ukształtowanych historycznie w granicach

Rzeczypospolitej Obojga Narodów (prymarnie w ramach Wielkiego Księstwa Litewskiego), ma trwałe znaczenie we współczesnym literaturoznawstwie.

Habilitant jako filolog polski, a jednocześnie wszechstronny komparatysta i sławista, antropolog literatury, regionalista i kulturoznawca po uzyskaniu doktoratu zgromadził oryginalny, obfity i dojrzały dorobek o dużej wartości naukowej. Trudno byłoby wskazać kogoś z Jego pokolenia o podobnych kompetencjach i zainteresowaniach badawczych.

Konkluzja

Uwzględniając: pozytywną ocenę dorobku, który jest pionierski i nowatorski, wysoką jakość uzyskanych wyników, wyjątkową aktywność na różnych polach działalności naukowej, interdyscyplinarnej i międzynarodowy wymiar dokonań, stwierdzam bez wątpliwości, że dr Grzegorz Czerwiński spełnia warunki ustawowe stawiane kandydatom do stopnia doktora habilitowanego w zakresie literaturoznawstwa.

Wnoszę o dopuszczenie dr. Grzegorza Czerwińskiego do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Zbigniew Chojnowski

Olsztyn, 15 maja 2018 r.